
 aula Joaquim Molas

Biblioteca Museu Víctor Balaguer

L'associacionisme fora de Barcelona i els debats culturals i polítics a l'entorn del 1914

Pere Gabriel

23 de maig de 2014

Biblioteca Museu Víctor Balaguer

Vilanova i la Geltrú

Començo excusant-me, perquè he acceptat entrar en una temàtica i una cronologia sobre les quals no compto, a hores d'ara, amb suficients materials, ni en conec amb detall la bibliografia, una bibliografia que ara ja comença a ser molt extensa.

Encara que sigui, potser, una mica massa general, i una mica més per hipòtesis que per afirmacions molt detallades, jo també he refet el títol, perquè l'he entès com una mena de temàtica de referència sobre la qual jo havia de fer alguna cosa. En aquest cas, el meu títol és «L'associacionisme fora de Barcelona i els debats culturals i polítics a l'entorn del 1914». De fet, el que faré serà començar amb alguna referència al segle XIX per plantejar, a continuació, contrast o formes noves que van ser en el nou segle XX, i concretament a partir de 1914.

Tinc aquesta idea que tot venia d'abans, i crec que cal començar per dues afirmacions molt lapidàries, potser massa òbvies, però que em serveixen com a fil conductor. En primer lloc, que la renovació i l'extensió de l'associacionisme i l'associabilitat van ser uns trets fonamentals en la configuració de la societat liberal contemporània al llarg de tot el segle XIX, amb la qual cosa estic plantejant un debat una mica complex sobre el paper del nou associacionisme en referència a l'associacionisme anterior, i lligant l'associacionisme amb la nova societat liberal. A més, crec que aquesta renovació partí, en gran mesura, de la població més urbana, i que constituí la palanca social més decisiva a l'hora de vertebrar una nova cultura política ciutadana amb tota la càrrega democràtica.

M'agradaria evitar, en la mesura del possible, consideracions molt directament referides a la política institucional i instituïda, però sí que em mouré en un terreny més de la relació entre cultura i política, que es tendeixen a valorar com un dels camins. I d'alguna manera crec que

es pot establir, en termes molt generals, una evolució significativa sobre aquesta interrelació entre el desenvolupament de l'associacionisme urbà i la difusió vertebrada de la cultura que, en el cas català i des del començament, es veu abocada al debat i confrontació nacionalitzats. Evidentment, la primera meitat del segle XIX ja es manifesta com un dels principals instruments o espais d'aquesta nova vida intel·lectual més referida als esquemes culturals, artístics, literaris, etcètera, que als aspectes més locals o polítics.

Més enllà de les institucions polítiques concretes, hi ha un associacionisme més estrictament cultural, o de l'ús del llibre i dels reculls amb voluntat d'obra sòlida, on hi cal destacar dos grans espais intel·lectuals que acompanyen aquest segle XIX: per una banda els diaris i les revistes, i per l'altra tot un ventall d'associacions, per simplificar molt, eclèctiques, apolítiques, camaleòniques. No menystinc, ni molt menys, la importància de les grans acadèmies, que seguien el que abans Josep Murgades anomenava com a «cànon de primera divisió», ja fossin de lletres o de ciències; aquestes institucions, ja generades en el set cènt, i abans, ja no són l'únic instrument o espai fonamental de la discussió política.

Si entrem en els anys 60 i 70 del segle XIX és quan hi ha la consolidació d'aquest nou camí, amb una major complexitat d'instruments de difusió i d'articulació política. Un exemple és la institucionalització dels Jocs Florals el 1959, l'Ateneu Barcelonès, hi ha també l'Ateneu Català..., i altres institucions. Crec que el nou camí ve marcat per la primera xarxa de centres de ciutats intermèdies, des del Cercle de Reus, el Centre de Lectura de Reus, el de Terrassa, el de Vic..., la llista és llarguíssima, però tenen una particularitat: totes aquestes institucions són creades durant els anys 50 o 60, tindran una llarga continuïtat posterior i seran peces clau de l'entramat d'aquestes ciutats, d'aquests espais que no són majors. Són centres apolítics, camaleònics, respectuosos amb les autoritats —quasi sempre— i sovint donats a l'actuació ociosa, generen espais de lleure i d'oci, i en el cas dels ateneus més populars, amb una tasca educativa important.

La seva importància va ser fonamental per vertebrar una cultura catalana interterritorial. En aquesta situació, partint d'aquest marc, crec que hi ha una cita particular que devia ser una manifestació del que estic dient, de fins a quin punt aquests centres aconsegueixen facilitar la vertebració catalana de la cultura, i em refereixo als certàmens no ja sols literaris, sinó també als que es deien, a l'època, científicoliteraris. Van tenir molta importància perquè van facilitar, d'una banda, el coneixement i el contacte dels intel·lectuals del moment, i no només de Barcelona, arreu del territori, i també van incidir en la codificació d'un cànon cultural

específic i propi català. I aquests certàmens permeten actuar com a caixa de ressonància de la centralitat cultural espanyola. De tota manera, algunes matisacions: penso que és una mica exagerat, però hi ha una mena de tòpic que atribueix la difusió de la literatura catalana a l'extracció de l'associacionisme explícitament catalanista. No es tracta de negar-ho, però jo crec que segons com això ens podria dur a oblidar el caràcter més transversal, eclèctic i heterogeni de la continuació i la difusió social de la cultura catalana.

Si només ens fixem en els centres catalanistes, en les conferències..., com a focus de difusió de la cultura catalana, crec que no estem entenent prou bé, amb tota la seva complexitat, l'articulació cultural catalana. En primer lloc, no totes les associacions que promouien certàmens eren estrictament catalanistes; hi ha centres que provenen d'un interès puntual, molts d'ells, més antics, amb trajectòries iniciades a finals del XIX. D'altra banda, els debats culturals no sols parteixen d'un associacionisme exclusivament cultural: molts centres més ideològicament i políticament marcats, com és el cas dels Cercles, també els més republicans i socialistes, tenen no ja activitats i xerrades d'implicació cultural, sinó que, en aquestes, la presència del debat i la literatura hi és molt present. Podríem destacar, per exemple, el paper dels centres republicans i en especial els federals, no sols a Barcelona, abocats a la difusió i intervenció de tota la codificació de la història catalana i de totes les propostes, potser a vegades sense continuïtat, de generar des d'una acadèmia catalana fins a llibrets per a les escoles, i estic parlant de 1983-1986. Crec que hauríem de ser capaços de contemplar, a l'hora de parlar de la vertebració catalana de la cultura, aquests tipus d'associacions.

La relació de certàmens és molt àmplia, però aquí hi ha una qüestió: està clar que un dels focus de certàmens és el Cercle Català, i abans el Centre Catalanista Provençal, amb algun primer certamen literari important, i evidentment també tenen certàmens el Cercle de Lectura, i l'Ateneu Català de la Classe Obrera d'Igualada també, en feien cada any durant la dècada dels 70. I si un mira la gent que hi ha allà, que hi participa, emprèn..., penso que treballant en aquesta direcció veurem que en surten molt i molts a la dècada dels 80 i començament dels 90; després la cosa canvia. En tot cas, tenir en compte això ens pot ajudar a entendre com a finals de segle, quan entrem en el moment de canvi de segle, és un moment d'especial incidència de la creació d'una simbologia, una iconografia, de la creació d'uns models de cultura nacional espanyola, com en aquell tombant de segle, a Catalunya, almenys, no s'assumeix sense més la difusió dels paràmetres culturals espanyols: es fan lectures pròpies

o s'intenta adaptar-los. Hi ha una gran varietat de símbols a l'entorn, per exemple, de les lectures sobre els grans centenaris de finals de segle.

Podem començar amb el de Calderón, que va acompanyat d'altres centenaris, com el del Quixot (1905), i més endavant del centenari de la Guerra de la Independència, que coincideix, aquí a Catalunya, amb el centenari de la mort de Jaume I. En aquestes commemoracions hi ha un paper destacat de la cultura catalana, que marca de manera significativa el calendari d'activitats dels principals centres i activitats locals de les ciutats fora de Barcelona. Crec que hi ha una mena de batalla; per exemple, el 2 de maig madrileny, on des de Girona s'intenta la unificació del Síndic de Girona. A més, amb alguna intervenció espectacular que s'organitza quan el senyor Diego Ruiz, en el seu moment, parla sobre Girona; és a dir, s'entra en aquest tipus de debats. Hi ha tota una sèrie de qüestions, en aquest sentit, que ajudaran a veure com des de fora de Barcelona no s'assumeixen sense més els paràmetres que s'intenten llençar de la cultura espanyola.

Hi hauria, doncs, aquest debat, que vindria contrastat amb una tota altra qüestió, ja que es comencen a fer els homenatges als grans personatges de la literatura catalana: Guimerà, Rusiñol, Rovira i Virgili... S'intenten generar homenatges, i per tant conferències, per celebrar, per commemorar, sense oblidar tot l'impacte, fora de Barcelona, de la institucionalització dels Jocs Florals.

Crec que a les portes de la guerra europea existeix ja un teixit associatiu, molt ben consolidat, que havia aconseguit de sustentar una extensió i una vertebració cultural catalana brutal, que havia permès de canalitzar un mercat cultural significatiu, més enllà del mercat que a la Mancomunitat s'intenta potenciar, i aquest mercat no és sols espanyol. La lectura cultural que es feia no acabava de ser provinciana espanyola, com sí que passava en altres indrets de la geografia peninsular, ja que hi ha molts llibres que parlen d'aquesta temàtica i és fàcil de constatar; a les portes del nou segle hi havia el regionalisme cultural d'altres indrets i la independència cultural de Catalunya: les ciutats intermèdies, aquestes capitals de província, no havien girat els ulls directament cap a Madrid, com sí que succeïa amb altres regions. En funció d'això, es pot constatar aquesta continuïtat.

És important de destacar les pautes de l'associacionisme arreu, i més que les pautes, el significat d'aquestes pautes. Un fet notori és l'hegemonia del nucli barceloní de l'associacionisme catalanista i catalanitzant; hi ha, realment, un major prestigi, una certa hegemonia de l'associacionisme, si no catalanista, com a mínim catalanitzant, tant el

conservador com el liberal, i que no aconsegueix trencar ni el dinastisme ni el republicanisme més espanyolitzant.

En segon lloc, hi ha un altre fenomen molt notori i significatiu: la creixent independència, i si es vol, en part, localisme, d'aquell associacionisme fora de Barcelona. Es tracta d'un fenomen molt novedós; abans, els centres o entitats amb una afiliació ideològica més marcada havien mantingut, si més no en alguns punts, una determinada afiliació: per exemple, centres catalans dels anys 90, les múltiples associacions catalanistes, que s'estenen, o també centres republicans. En el nou segle les afiliacions estrictament partidàries van canviar molt, fins i tot en el cas de la Lliga Regionalista, que encara que en conservi la denominació, a la pràctica aquesta entitat ja no té una afiliació partidària precisa. Es prefereixen adscripcions més àmplies, relacionant campanyes d'agitació, que acaba de confirmar aquesta pèrdua d'afiliació partidària, que és la identitat catalana; els cercles locals segur que vehiculen ideologia catalana, però no a través d'una organització i una jerarquia. Hi ha mobilitzacions, però no hi ha exactament una afiliació o adhesió orgànica, amb carnets. Aquesta transformació tendí a homogeneïtzar les característiques de l'associacionisme cultural més genèric, apropen l'associabilitat més estrictament política a la més cultural, àmplia i eclèctica. Per dir-ho d'una manera més planera: un centre que tota la vida havia sigut republicà es pot assemblar cada vegada més, per exemple, a l'Ateneu, o al Cercle de Lectura de Reus.

Tanmateix, no ens hauríem de confondre: és fàcil de veure com les grans entitats passaran a constituir els eixos de la xarxa catalana i d'aquestes ciutats. Una traducció, per dir-ho així, política, d'aquesta independència, va ser un dels fets més característics de l'etapa d'entreguerres, i va permetre l'obertura a noves temàtiques i debats intel·lectuals amplis, lluny de l'estricta glossa dels programes més propis, com havia succeït al segle XIX.

Evidentment, encara que hi hagi una guerra hi ha coses que no es perden, que continuen, i no es perdien els grans debats sobre el lliure pensament o el catalanisme. Ara bé, a part d'aquests debats, apareixen altres grans temes que marcaran la cultura catalana d'entreguerres i la situaran en els debats europeus amb una major intensitat i immediatesa. Podem fer un simple llista: llatínisme i neollatinisme, per exemple, un dels debats que apareix després de la guerra. És a dir, quines podien ser les bases i les referències fonamentals d'una cultura catalana. Podríem dir, també, la construcció d'una ciutadania i una definició de la democràcia, una qüestió molt entrelligada en la discussió sobre el socialisme liberal, i que es

vol convertir, aquesta nova discussió sobre la democràcia que assumeix referències de socialisme liberal, en una peça clau dins del context europeu.

Si avancem una miqueta més, també tindrem que la cultura catalana, i no sols, evidentment, la barcelonina, va entrar de ple en les múltiples reflexions polítiques davant la crisi dels nous estats liberals europeus del moment. No és difícil constatar l'impacte, la presència i la intervenció en els debats sobre la dictadura i el feixisme, i sobre la democràcia liberal, o sobre la definició de pensament socialdemòcrata. Un bon exemple és Granollers: com es passa del debat clàssic a parlar d'aquest nou tipus de temes. I una característica novella va ser la intervenció, en la xarxa associacionista cultural, amb un pes notable, d'un associacionisme amb un major perfil classista; però el tema no es aquest: la llibertat ve per una nova visibilitat social que assoleix en aquell moment i que algú va entrar de ple en aquesta xarxa d'associacionisme existent, i més encara en els debats culturals. No ens hem d'oblidar que els debats sobre la dictadura o el feixisme es produeixen en seus o espais del moviment obrer, igual que determinades discussions sobre comunisme, sindicalisme... I un altre dels debats d'aquells anys va ser el tema del corporativisme social i polític.

Abans he apuntat la importància i la continuïtat dels certàmens literaris i científicoliteraris, perquè em sembla significatiu. En el nou segle, quan se celebren, ho faran sense tanta voluntat de continuïtat; crec que, en part, almenys, havien perdut, situats en l'entreguerra, el seu significat més polític i central davant l'existència de moltes més interrelacions catalanes que es consoliden. És a dir, en la mesura que al segle XIX, als anys 80, un certamen és una de les poques grans ocasions en què es pot reunir molta gent de molt diversa procedència, el contacte en aquests tipus de debat que implica diversos intel·lectuals no ho demana. El certamen, per tant, que era un principal i molt bàsic instrument de contacte català de cultura, en el nou segle simplement era un mecanisme d'afiliació. I penso que això es pot veure també a Igualada, o encara més amb les celebracions de certàmens molt específics, quasi estrictament literaris, que es poden fer per Girona.

En tot cas, no s'ha de perdre de vista la complexitat cultural de l'associacionisme, tant el que hi havia abans com el nou. Hi ha una interrelació i a la vegada una tendència importants que ofereixen moltes funcions, de tal manera que acaben assemblant-se totes; hi ha una interrelació en la formació d'un calendari festiu, una interrelació en l'associacionisme coral, el teatre, les activitats d'educació i lleure infantil, l'excursionisme, els esports, i fins i tot l'aparició de noves sociabilitats, amb tot de nous instruments, com és tema del cinema i la ràdio.

També volia esmentar una cosa molt coneguda, que és la implicació explícitament intel·lectual en la política; és important tenir-ho present des de sempre, o com a mínim en la societat contemporània. El fet que l'intel·lectual cregui que ha de tenir una intervenció explícita i concreta política també serà un dels temes nous, que a més està molt entrelligat als anys de la Primera Guerra Mundial, per una banda en el debat, però també per la banda de les plataformes que es creen, i que significa treballar a fons l'acció catalana.

Acabaré amb dues referències molts breus. Primer amb un petit toc d'atenció: últimament ha tornat a sortir tot el tema del llatinisme, algunes interpretacions sobre això als anys de la guerra tendeixen a simplificar les coses. Jo crec que si un mira les coses des de fora de Barcelona s'adona que el que sí que hi ha és una formulació d'una certa crítica al llatinisme, i per tant a situar les bases de la cultura catalana d'aquells moments en un món mediterrani, grecollatí, fins i tot amb frases espectaculars i escandaloses com les que situaven la nova Grècia a la cultura catalana. Justament aquest discurs és la traducció que es fa a Madrid de la polèmica sobre el llatinisme. I està clar: crec que quedaria clar que jo sí que crec que estaria bé que anéssim a llençar un mapa de connexions entre els principals centres locals. És a dir, el que cal veure és com ho fem per establir aquesta reproducció reticular de l'associacionisme i la cultura catalana.

Moltes gràcies.